

דת ומוסר

הרב **שלמה אבינר**, נולד ב-1943, ממנהיגי הצינונות הדתית בימינו, מתלמידיו של הרב צבי יהודה הכהן קוק, רב היישוב בית-אל וראש ישיבת 'עטרת כהנים' בירושלים:

כמו שמצוות כיבוש הארץ היא מעל 'וחי בהם', כך היא מעל השיקולים המוסריים-אנושיים על הזכויות של הגויים על ארצנו. הבחנה זו היא במקום פסגת כלליותה, נובעת מהיסוד שעליו העולם עומד, שכל המוסריות וכל הצדק שמקורן בלבבם של ישרי תבל, אין לו שום קיום כלל וכלל, אלא מתוך יניקתו מדבר ה'. יסוד זה כבר הורם על נס לעיני כל העמים, על ידי עקידת יצחק, שביררה באופן מוחלט את עלויו של האלקי על המוסרי, ואם אמנם מצווה הוא את האדם לעשות צדקה ומשפט, אין זה אלא מפני שכך קבע בורא כל העולמים. המוסר שלנו אינו יצירה אנושית, אינו מוסר אוטונומי, אלא מוסר הטרונומי [=שמקורו מחוץ לאדם], או ליתר דיוק, תאונומי, שמקורו ברצון ה' שברא את הסדר המוסרי של המציאות.

(הריאליזם המשיחי, מורשה ט, תשל"ה, עמ' 56)

- שימו לב לתחילת הדברים: באיזה הקשר מביא הרב אבינר את עמדתו ולמה הוא משווה אותה?
- כיצד פותר הרב אבינר את בעיית דת ומוסר?
- על מה הוא מבסס את עמדתו?

פרופ' **יצחק טברסקי**, (1930 – 1997), מגדולי חוקרי הרמב"ם, שימש כפרופ' בהרורד וכאדמו"ר חסידי, חתנו של הרב יוסף דוד סולובייצ'יק:

מוסר אוטונומי לפי תורת המוסר של **קאנט** הוא מוסר שנוצר על ידי האדם עצמו; עצמאותו של המוסר מתבטאת בכך שאין הוא קשור קשר

עמנואל קאנט – פילוסוף גרמני בן המאה ה-18, מגדולי הפילוסופים בכל הזמנים. על פי האתיקה של קאנט, האדם, כיצור רציונלי, הוא המכונן את המוסר, ואילו הישמעות לצו חיצוני אין לה כל משמעות מוסרית

בל ינתק למצווה אלוקית. לתפישה זו אין אח ביהדות: היא מכירה רק תפישה הטרונומית-תאונומית, הרואה בבורא עולם את מקור המוסר. עמידתו הנמרצת של הרמב"ם על **עיקרון הציות** [...] מוציאה מן החשבון באופן מוחלט התייחסות אוטונומית אל החוק [...]

מקור החיוב והסמכות הוא בלא שום צל של פקפוק הצו האלקי – אין הוגה דעות יהודי, כנראה, שיטיל בזה ספק, או שיבחין כאן הבחנות מכל סוג שהוא (מבוא למשנה תורה לרמב"ם עמ' 338)

- מהו היחס בין דת ומוסר על פי טברסקי?
- על מה הוא מבסס את עמדתו?

הרב **יוסף דב הלוי סולובייצ'יק** (1903-1993), פילוסוף דתי, מראשי תנועת המזרחי וממנהיגי היהדות האורתודוקסית בארצות הברית במאה העשרים:

הומניסטים חילוניים שבדורות הקודמים היו בטוחים שאפשר להשפיע על האדם ולהמריצו לדבוק בנורמות מוסריות גם בהיעדר הצו האלוהי המוחלט. לעומת זאת טוענים אנחנו, שבטווח ארוך, ובשביל המוני בני

אמרו הפילוסופים: **שהמושל ברוחו**, ואם יעשה המעשים המעולים, הרי שעושה הטוב והוא מתאוה אל המעשים הרעים ומשתוקק אליהם. ויכבוש יצרו והוא מתנגד במעשהו למה שיסיתוהו כוחו ותאוותו ותכונת נפשו, ויעשה הטוב, והוא ניזק בעשותו. אבל **המעולה**, נגרר במעשיו אחר תאוותו ותכונתו, ויעשה הטוב, שהוא מתאוה ומשתוקק אליו. והסכימו הפילוסופים, **שהמעולה יותר חשוב ויותר מושלם מן המושל ברוחו**.

וכאשר דרשנו **לדברי החכמים** בעניין הזה מצאנו להם, שמי שמתאוה לעבירות ומשתוקק אליהן, מעולה ומושלם ממי שאינו מתאוה אליהן ואינו מצטער בעזיבתן. עד שאמרו, שכל מה שיהיה האיש מעולה ומושלם יותר, תהיה תשוקתו לעבירות וצערו על עזיבתן ביתר תוקף. והביאו לזה ספורים ואמרו: "כל הגדול מחברו, יצרו גדול הימנו". ולא זה בלבד, אלא שאמרו ששכר המושל ברוחו רב, לפי שיעור צערו במושלו ברוחו, ואמרו: "לפום צערא אגרא" (=לפי הצער, השכר). ויותר מזה, שהם צוו להיות האדם מושל ברוחו ואסרו שיאמר: אני בטבעי לא אתאוה לעבירה זו, אם גם לא תאסרנה התורה, והוא אמרם: אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא יאמר אדם: "אי אפשר לאכול בשר בחלב, אי אפשר ללבוש שעטנז! אלא אפשרי, ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי!" לפי המובן מגלויי המאמרים השנים, בתחילת המחשבה, הרי דבריהם סותרים זה את זה. ואין הדבר כן, כי אם אלו ואלו דברי אמת ואין מחלוקת ביניהם כל עקר.

והוא, שה"רעות" שהפילוסופים אמרו בהן, שמי שאינו מתאוה להן עולה על מי שמתאוה להן וכובש יצרו, הן הדברים המפורסמים אצל בני אדם כולם שהם "רעות", כגון: שפיכות דמים, וגניבה, וכעס, ורכות-

אדם, אין אפשרות כזאת. או שאדם מקבל את הסמכות העליונה של אלוקים כמחוקק הנורמה המוסרית, או שייכשל בסופו של דבר בכל נסיונותיו ליצור חברה מוסרית. סדר מוסרי רלטיביסטי, שהוא יציר אדם, פשוט לא יתמיד.

- האם לפי הרב סולובייצ'יק המוסר תלוי בדת?
- אם כן, מה אופייה של תלות זו?
- מהי ביקורתו של הרב סולובייצ'יק על המוסר האנושי?

הרמב"ן (רבינו משה בן נחמן) (1194 – 1270), פרשן המקרא והתלמוד, פוסק ומקובל. פירושו לתורה מצטיין בעומק ובקטעי הגות וקבלה רבים.

בראשית ו, יג: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ, קַץ כָּל-בָּשָׂר בָּא לְפָנַי--כִּי-מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם.

פירוש הרמב"ן: **חמס** – הוא הגזל והעושק. ונתן לנח הטעם בחמס ולא הזכיר השחתת הדרך (=האל נימק את העונש בחטא החמס ולא בכך שעברו על עריות) [...] והטעם, מפני שהוא מצווה מושכלת, אין להם בה צורך לנביא להזהיר.

- על פי הרמב"ן, מדוע הזכיר ה' רק את חטא החמס?
- האם על פי הרמב"ן יש מעשים מוסריים שאינם תלויים בהתגלות?

הרמב"ם (רבי משה בן מימון, 1138 – 1204), מגדולי בעלי ההלכה והפילוסופים היהודים בכל הזמנים

פרופ' ישעיהו ליבוביץ', (1903 - 1994), מחשובי הוגי הדעות היהודית במאה העשרים, מדען רב תחומי ומבקר חריף של החברה הישראלית.

כיוצא בו עניין המשמעות המוסרית שאותה מייחסים החילוניים לתורה ולמצוותיה. מוסר כערך מצד עצמו הוא קטגוריה אתאיסטית מובהקת. רק מי שרואה את האדם כתכלית וכערך עליון, זאת אומרת מי ששם את האדם במקום האל, יכול להיות אדם מוסרי [...] התורה אינה מכירה צווי מוסרי שמקורם בהכרת המציאות הטבעית או בהכרת חובת האדם לאדם - אין היא מכירה אלא מצוות

(יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל, עמ' 26)

- מהו היחס שבין דת ומוסר, על פי ליבוביץ'?
- ליבוביץ', כאיש רוח, ידוע כמי שהתנגד לפעילות צה"ל בשטחים מטעמים מוסריים. כיצד לדעתכם מתיישב הדבר עם הגותו?

הרב אברהם יצחק הכהן קוק (1865 - 1935), ממקימי הרבנות הראשית לישראל והרב האשכנזי הראשון, פוסק, הוגה דעות ומשורר

וכן שבאה האשורולוגיה (=אשורולוגיה, אחד מענפי חקר המזרח הקדום, שמצאו קבצי חוקים, שהידוע ביניהם הוא חוקי חמורבי, הדומים לחוקי התורה) לעולם ונקפה את הלבבות, בדמיונים שמצאה, לפי השערותיה הפורחות באוויר, בין תורתנו הקדושה לדברים שבכתבי היתדות בדעות במוסר ובמעשים. האם הנקיפה הזאת יש לה מוסד שכלי אפילו במעט, וכי אין זה דבר מפורסם שהיה בין הראשונים יודעי דעת אלהים, נביאים, וגדולי הרוח [...] וכי אפשר הוא שלא פעלו כלום על בני דורם [...] ואיך אפשר שלא יהיה שום רושם כלל בדורותיהם

לבב, והזיק למי שלא הרע, והרע למיטיב, וביזוי ההורים, וכיוצא באלו. והן התורות שאמרו עליהן החכמים עליהם השלום: "דברים שאלמלי לא נכתבו ראויים היו לכתבם". (יומא סז,ב) [...] ואין ספק בנפש, אשר תתאוה לאחת מהן ותשתוק אליה, שהיא נפש פחותה, ושהנפש המעולה לא תתאוה לאלו הרעות כל עיקר, ולא תצטער על הימנעה מהן.

אבל הדברים שאמרו החכמים בהן, שהמושל ברוחו יותר חשוב וגמולו יותר גדול, הרי הן התורות השימעות [=מצוות שאדם אינו מבין את טעמן]. וזה אמת, שאלמלא הדת לא היו רעות בשום פנים, ומפני זה אמרו, שצריך האדם להשאיר נפשו באהבתן, ולא תמנעהו מהן זולת הדת.

והתבונן בחכמתם, עליהם השלום, ובמה שהמשילו. שהרי לא אמר: "לא יאמר אדם: אי אפשי להרוג את הנפש, אי אפשי לגנוב, אי אפשי לכזב! אלא אפשי ומה אעשה וגו'". אבל מנה דברים שמעיים כולם: בשר בחלב ולבישת שעטנז.

- בקטע זה מביא הרמב"ם סתירה בין הפילוסופים ובין חז"ל. מהי עמדתו של כל אחד?
- כיצד פותר הרמב"ם את הסתירה?
- מה ניתן להסיק מפתרונו של הרמב"ם על יחסו לשאלת דת ומוסר? האם על פי הרמב"ם ישנו מוסר שאינו תלוי בדת?

שנמצא את אור התורה בתורה הקרועה מכל אור החיים הפרושים בעולם [...] אין אנו מבינים בזה את ערכה של תורה [...]

(אורות התורה)

- מהו הקריטריון שמציב הרב קוק לבחון את טהרתה של יראת השמיים?
- מה תפקידם של המוסר הטבעי ומוסר התורה על פי הרב קוק?

פרופ' **עקיבא ארנסט סימון** (1899 – 1988), נולד למשפחה מתבוללת, בעקבות האנטישמיות חזר לשורשיו היהודים ועלה לארץ. שימש כמרצה לפילוסופיה של החינוך באוניברסיטה העברית.

האחריות שקיבלתי על עצמי כשאני מייצג כאן את היהדות המסורתית רובצת עלי במשנה כובד, באשר אני נמנה עמה רק על תנאי. אמנם אני רואה בהלכה, באורח החיים היהודי, את היסוד המרכזי המייחד את ישראל ייחוד מהותי, הן מכל האומות והן מכל העדות הדתיות האחרות. ברם, גישתי האינדיווידואלית אל ההלכה אינה של צייתנות מלאה בכל מקרה ומקרה, אלא זו של מבחר, הנעשה אמנם ברוח שמרנית למדי. מנסה אני לקיים וליישם את החוקים במידה ויש באפשרותי הפנימית לקיימם. פירושו של דבר: יש חוקים שאני מטעמים טובים או רעים עובר עליהם.

(מתוך: הזכות לחנך החובה לחנך, 1983)

מהשפעותיהם, והלא הם מוכרחים להיות דומים לעיני תורה [...] כל הדברים שמצד החנוך שקודם למתן תורה מצאו מקום באומה ובעולם, אם רק היה להם יסוד מוסרי, והיה אפשר להעלותם למעלה מוסרית ונצחית ומתפתחת, השאירתם התורה האלהית.

(אדר היקר)

- כיצד מתייחס הרב קוק להקבלה שבין חוקי חמורבי למצוות התורה?
- על פי הרב קוק, מהו היחס שבין המוסר האנושי להתגלות?

דבר מוכרח הוא שישגל האדם לעצמו את המוסר הטבעי הפשוט, בכל רחבו ועמקו ואת יראת ה' ותמצית הטהור של האמונה הפשוטה, וכל מידותיה ברוחב ובעומק. ועל גבי שתי הסגולות הללו יבנה את כל מעלות רוחו העליונות.

אסור ליראת שמיים שתדחק את המוסר הטבעי של האדם, כי אז אינה עוד יראת שמיים טהורה. סימן ליראת שמיים טהורה הוא כשהמוסר הטבעי, הנטוע בטבע הישר של האדם, הולך ועולה על פיה במעלות יותר גבוהות ממה שהוא עומד בלעדו.

(אורות הקודש ג)

התורה נתנה לישראל, כדי ששערי-אורה יותר בהירים, יותר רחבים, יותר קדושים, מכל שערי האורה של הבינה הטבעית ושל רוח המוסר הטבעי אשר לאדם, יפתחו לנו, ועל ידנו לכל העולם כולו. ואם אנחנו אוטמים את אזנינו משמוע לקול ה' הפשוט הקורא בכח על ידי כל שערי-אורה הטבעיים, שהיא נחלת כל האדם, מפני שאנו חושבים,

